

Scandia introducerar

Skandinavien och första världskriget

Lina Sturfelt

I Europas historia är 1914 ett symboliskt märkesår. Första världskrigets utbrott markerar en vattendelare som med ett sekels perspektiv numera ofta beskrivs som 1900-talets egentliga startpunkt, själva urkatastrofen. Det tycks också vara kriget som vi aldrig blir färdiga med. Hundraårsminnet har uppmärksamrats stort, inte minst i de gamla segrarmakterna Storbritannien och Frankrike, som satsat runt 60 miljoner euro var på jubileet. I Tyskland har intresset däremot varit svagare. I Storbritannien har jubileet orsakat en häftig debatt om hur krigsminnet bör hanteras i offentligheten, vilka syften det ska tjäna och hur historieundervisningen om det bör se ut. Den konservativa regeringens mer nationalistiska linje står mot organisationen ”No Glory in War”, som betonar krigets katastrofala och meningslösa karaktär. När EU-parlamentet i somras debatterade första världskrigets lärdomar stod ökad europeisk integration och nationalismen som ett hot mot fred och stabilitet i centrum, men det drogs också paralleller mellan 1914 och konflikten i dagens Ukraina. I Sarajevo hölls två separata minnesceremonier för att markera hundraårsdagen av skotten i Sarajevo, eftersom bosnier-serberna bojkottade den officiella minneshögtiden.¹ Alla dessa exempel visar att första världskriget är en levande konflikt på kontinenten.

I de skandinaviska länderna, som aldrig deltog i kriget, ser minnet av kriget och historien om det delvis annorlunda ut. Syftet med den här artikeln är att försöka ge en första introduktion till den skandinaviska forskningen om första världskriget.² Jag har ingen ambition att vara heltäckande utan vill snarare göra några nedslag i var forskningen befinner sig i dag och hur den förhåller sig till det internationella forskningsfältet. Genom att lyfta fram ett par aktuella problemområden vill jag även peka på nationella likheter och skillnader inom Skandinavien. Avslutningsvis diskuterar jag vad som saknas och skisserar några förslag på framtida skandinaviska forskningsteman.

Hundra år efteråt – Skandinavien och "det glömda kriget"

På forskningsfronten – om uttrycket tillåts – har jubileumsåret resulterat i en ström av nya böcker. Frågan om första världskrigets orsaker och vem som egentligen bar skulden till krigsutbrottet är en av historievetenskapens mest omdiskuterade och analyserade. Under det århundrade som gått har forskningen om kriget vuxit till ett fullkomligt oöverskådligt fält med mängder av underdiscipliner. Ny forskning produceras ständigt om dess militära, politiska, sociala, ekonomiska och kulturella historia.³ Storbritannien och Frankrike, samt i lägre grad Tyskland, har länge varit de stora forskningsländerna, men perspektivet på kriget har generellt sett varit påfallande nationellt snarare än alleuropeiskt eller globalt. Studier av kriget på västfronten dominerar stort. Historiografin har annars i stort följt utvecklingen inom historievetenskapen och humaniora generellt under det senaste seklet. Historikerna Antoine Prost och Jay Winter talar om tre kronologiska, om än delvis överlappande, paradigmer: det militär-diplomat-historiska, det socialhistoriska och det kulturhistoriska.⁴

De neutrala ländernas krigshistoria är betydligt mindre utforskad och uppmärksammas, trots att även dessa i hög grad påverkades av konflikten. Det gäller i synnerhet de mindre europeiska länderna nära fronterna, som Sverige, Danmark och Norge. I Skandinavien beskrivs det ofta som "det glömda kriget". Litteraturvetaren Bjarne Søndergaard Bendtsen hävdar till och med att skandinaverna efter 1945 lider av en historisk och kulturell minnesförlust avseende första världskriget, i synnerhet i jämförelse med andra världskrigets stora betydelse. 1914–1918 års krig är påfallande styvmoderligt behandlat i såväl offentlighet som forskning. Det genererar inga stora forskningsprojekt och upptar liten plats i skolundervisningen. I historiska översiktsverk ges det sällan något större utrymme i sin egen rätt. Kunskapen om och intresset för första världskriget är generellt sett lågt i Skandinavien jämfört med övriga Europa.⁵

Men kanske håller detta på att förändras. Även i Skandinavien har på senare år och inte minst 2014 märkts ett växande intresse för konflikten bland forskare, museer, arkiv, media och allmänhet. Kanske är det ett tecken på en tilltagande europeisering att kriget nu tar en större plats även i skandinaviskt historiemedvetande. Här kan bara nämnas några axplock: Svenska Armémuseum och Kungliga biblioteket har uppmärksammat hundraårsminnet med utställningar om skotten i Sarajevo, krigsutbrottet och hur kriget föreställdes i samtida europeiska och svenska medier. Tidskrifterna *Respons* och *Parnass* liksom *Historielärarnas förenings årsskrift* har alla haft temanummer om kriget. ABF Stockholm har gett en föreläsningsserie

på temat "1900-talets urkatastrof". Det mediala intresset för konflikten omfattar inköpt fiktion som den brittiska serien "Det blodröda fältet", men också SVT:s dokumentärsatsning "Det stora kriget" i åtta delar, en samproduktion med 23 tv-bolag, dock med delvis svensk vinkling. I Norge anordnade stiftelsen Fritt Ord under våren ett mycket ambitiöst offentligt seminarieprogram på temat "The war to end all wars", där föreläsningar av framstående internationella forskare varvades med filmvisningar och konserter. I Danmark var kriget – kallat "Krig no 1" – temat för årets Golden Days-festival (med undertemana "Urkatastrofen", "Puslingelandet" och "Det chokerande nye"). Med utgångspunkt i det sameuropeiska digitaliseringsprojektet Europeana Collections 1914–1918 ordnade Det Kongelige Bibliotek en workshop om neutralitetens spår i danskarnas liv under kriget. I augusti öppnade också Nordens hittills enda första världskrigsmuseum i Mosedø Fort söder om Köpenhamn. I fokus står vardagslivet i Danmark under kriget och den neutrala krigserfarenheten.⁶

Redan under den första krigsveckan 1914 avgav Norge, Danmark och Sverige en gemensam neutralitetsdeklaration, men de skandinaviska ländernas erfarenheter av kriget 1914–1918 uppvisar både likheter och skillnader. De nationella skillnaderna kan delvis förklara hur historieskrivningen om första världskriget har sett ut i de tre länderna. Kriget spelar sällan huvudrollen utan utgör snarare bakgrund eller upptakt: i det svenska fallet till demokratins genombrott, i det danska till återföreningen. Kulturellt sett markerar det modernismens genombrott. I samtliga, men i synnerhet Norge och Danmark, har andra världskriget sedan länge överskuggat det första i såväl historiemedvetandet som historievetenskapen. Kanske delvis på grund av detta förefaller det generellt sett som om forskningsintresset för första världskriget hittills har varit störst i Sverige och minst i Norge, med Danmark någonstans mittemellan.

Skandinavisk forskning om första världskriget generellt

Flera skandinaviska historiker har skrivit krigets bredare historia, utan att fokusera specifikt på de skandinaviska erfarenheterna. Hit hör de verk som förmodligen haft störst inflytande på det svenska historiemedvetandet om första världskriget även om de inte skrevs av en historiker av facket: journalisten Jan Olof Olssons (Jolo) böcker 1914 och *Den okände soldaten* utkom redan i mitten av 1960-talet, men har tryckts i flera nya upplagor och de läses och refereras fortfarande till i den allmänna debatten. Jolo var också bland de första som behandlade de svenska hungerupplöppen i kristidens spår 1917.⁷

Under 1990-talet ökade intresset för krigets idé- och mentalitetshistoriska betydelse, inte minst de intellektuellas reaktioner. Detta gav avtryck även

i skandinavisk forskning. 1998 kom idéhistorikern Svante Nordins *Filosofernas krig*, en komparativ studie av den europeiska filosofin under första världskriget. Samma år utgav historikern Henrik Jensen *Ofrets århundrede*, där han lyfter fram första världskriget som en epokgörande kulturell och mentalitetshistorisk brytpunkt. 2004 angrep historikern Jens Ljunggren de intellektuellas historia ur ett annat perspektiv, som även anknöt till genushistoria och den affektiva vändningen. *Känslornas krig* analyserar den tyska bildningseliten ur ett manlighetsperspektiv med fokus på olika normativa diskurser kring kön före, under och efter kriget och är kritisk till mycket av den etablerade manlighetsforskningen om första världskriget, däribland Klaus Theweleit och George L. Mosse. Tidigare i år utkom idéhistorikern Adam Paulsen med *Overvindelsen af første verdenskrig*, som belyser krigets kulturhistoriska efterverkningar i Tyskland utifrån historiepolitiken hos Ernst Troeltsch, Oswald Spengler och Thomas Mann.⁸

Minnesåret 2014 har resulterat i flera nya monografier och artiklar. Peter Olausson och Andreas Danielsen har kommit med egna tolkningar av krigets orsaker, motiv och skuldfrågan. Den tidigare nämnde Henrik Jensen har utgivit *Krigen 1914–1918 og hvordan den forandrede verden*. Militärhistorikern Marco Smedbergs *Första världskriget* skildrar hela krigsförloppet ur primärt ett militärhistoriskt perspektiv. Historikern Nils Arne Sørensen, som också publicerat mycket om kriget för en internationell publik, har omarbetat sitt stora verk från 2005, *Den store krig. Europæernes Første Verdenskrig*. Förutom krigets orsaker och förlopp diskuterar han även dess verkningshistoria, särskilt minneskulturen. Ett nyskrivet kapitel behandlar Danmark under kriget.⁹

Ett annat exempel på en skandinavisk bok som placerar sig inom de två ständigt växande fälten första världskrigets minneskultur och materialitet är historikern och slagfältsarkeologen Nils Fabianssons *Historien om västfronten*, med fokus på västfrontens krigskyrkogårdar, monument och andra lämningar. Historikern Ulf Zander har också nyligen analyserat krigets verkningshistoria utifrån film och tv-serier. Ett liknande perspektiv på kriget återfinns i historikern Klas-Göran Karlssons nya bok *Urkatastrofen. Första världskrigets plats i den moderna historien*.¹⁰ Noteras kan att inte minst i Sverige verkar flera forskare nu ha fastnat för benämningen ”urkatastrofen”, vilken kan relateras till den omdiskuterade brutaliseringstesen framförd av forskare som George L. Mosse, Omer Bartov, Stéphane Adouin-Rouzeau och Annette Becker, som ser ett tydligt samband mellan de båda världskrigen. Tesen går i korthet ut på att första världskrigets våldsexcesser och totala karaktär orsakade en politisk brutalisering som ledde till totalitarism, folk mord och nästa världskrig, och där det krig som började i augusti 1914 i någon mening inte tog slut förrän med Sovjetunionens fall 1991.¹¹

Av de skandinaviska forskare som ägnat sig åt första världskriget torde Svenska Akademiens ständige sekreterare, historikern Peter Englund, vara den mest uppmärksammade även internationellt. Englunds mikrohistoriska projekt *Stridens skönhet och sorg* från 2008 syftar till att skildra krigets historia underifrån, genom en mängd disparata röster av vanliga människor som deltog, men utan ett mer övergripande perspektiv eller berättelse. Boken har översatts till en mängd språk (däribland danska och norska) och lyfts fram som nydanande av kritiker både utom och inom facket. Den kommer nu i en utökad utgåva, en för varje krigsår till och med 2018.¹²

Skandinavien och kriget – politisk, militär och social historia

Inom forskningen om krigets utrikespolitiska och diplomatiska historia i Skandinavien har litet hänt på ett halvsekel eller mer. Standardverken om utrikes- och neutralitetspolitiken i Sverige och Norge skrevs till exempel redan på 1950- och 1960-talen. Ett sentida undantag är historikern Karen Gram-Skjoldagers forskning om den danska internationalistiska utrikespolitiken under halvseket 1889–1939, där första världskriget spelar en central roll.¹³

Militärhistoriskt har det däremot på senare år kommit en hel del ny forskning. I Danmark har främst Michael H. Clemmesen skrivit flera verk om perioden. I samband med en utställning på Greve museum 2010 utkom även en bok som mer fokuserar på vardagslivet i den så kallade sikringstyrken under krigsåren. För norsk del kan nämnas Rolf Hobsons och Tom Kristiansens *Norsk forsvarshistorie* från 2001. I Sverige utkom 1994 antologin *Mellan björnen och örnen* om Sverige och Östersjöområdet under krigsåren, huvudsakligen ur ett militärt perspektiv. På senare år har militärhistorikern Thomas Roth kartlagt de inre och yttre hoten under krigsåren och Carl Henrik Carlsson har analyserat hur invandringspolitiken, utlänningskontrollen och frågor kring svenskt medborgarskap påverkades av krigets stängda gränser.¹⁴

På grund av sitt strategiska läge och sin neutrala position blev Skandinavien under kriget något av ett spioncentrum, särskilt de tre huvudstäderna. Denna påtagliga aspekt av kriget har på senare år intresserat de norska historikerna Nik. Brandal och Ola Teige, som studerat de krigförandes underrättelseverksamhet och motsvarande norskt säkerhetstjänstarbete. Litteraturvetaren Claes Ahlund har forskat om spionmotivet 1914–1918 ur en annan synvinkel; som populär underhållningslitteratur.¹⁵

I Sverige har första världskriget vanligen fungerat som en fond för andra historiska, oftast inrikespolitiska, skeenden som livsmedelskrisen, hungerkravallerna 1917 och de demokratiska reformerna i samband med dessa,

senast i journalisten Per T. Ohlssons *Svensk politik*. Nyligen har idéhistorikern Jan Eric Olsén undersökt första världskrigets näringskris ur ett annat perspektiv, med fokus på hur bilden av samhället som en kropp användes i Sverige under livsmedelsbristens år.¹⁶

Första världskriget omskapade alltså även relationen mellan stat och civilsamhälle. Olika sociala rörelser utveckling under kriget, särskilt fredsrörelsen, har också upptagit de skandinaviska forskarna. Historikern Irene Andersson har till exempel skrivit om aktionen Kvinnornas fredssöndag 1915 och historikern Per Jostein Ringby om de skandinaviska fredsföreningarnas samarbete. Som tidigare nämnts hade kriget också stark inverkan på föreställningar om genus och om kvinnors och mäns uppgifter i krigstid. Hur detta tog sig ut från en svensk neutral horisont har studerats av bland andra historikerna Charlotte Tornbjer, Madelene Lidestad och Lina Sturfelt.¹⁷

Den som söker en bredare översiktsskildring av de skandinaviska länderna under kriget får gå till äldre litteratur. För svensk del är Nils Olof Franzéns populärt hållna *Undan stormen* från 1986 fortfarande ett av de bästa introducerande verken. Exempel på liknande populärhistoriska verk om Norge under kriget är Per Vogts *Jerntid og jobbetid* från 1938, och Lars Lindebergs *De så det ske* från 1966, om krigets inverkan på Danmark ur ett vardagsperspektiv.¹⁸

Vi som verkligen var med – forskning om skandinaver vid fronterna

En framträdande internationell trend inom första världskrigsforskningen är fokuseringen på de enskilda soldaternas krigserfarenheter och krigsupplevelser, så som de kan studeras i brev, soldattidningar, memoarer och dagböcker. I Skandinavien märks detta främst i Danmark, som skiljer sig från de båda andra länderna så till vida att en stor nationell minoritet faktiskt deltog aktivt i strid. Majoriteten av de danska skildringarna av första världskriget har följaktligen behandlat Sønderjylland och de dansksinnade sønderjyllänningarnas krigserfarenheter i den tyska hären. Trots detta var det först ett par år in på 2000-talet som det första samlingsverket gavs ut. Strax därefter kom den första stora monografin om de sønderjylländska (eller nordslesvigiska) krigsdeltagarna, historikern Claus Bundgård Christensens uppmärksammade *Danskere på Vestfronten 1914–1918*. Även Bjarne Søndergaard Bendtsen har behandlat hur den danska minoriteten och andra danska krigsfrivilliga framställs i litteraturen.¹⁹

Det pågår också forskning om emigranter med skandinaviskt ursprung som stred för sina nya hemländer, i synnerhet USA. Historikern Eirik Brazier har studerat utvandrare skandinaver som tog värvning i den australiska

armén under kriget. Därtill finns ett antal översiktsverk samt studier om enskilda skandinaver, som valde att gå ut som frivilliga.²⁰

Ett diskursivt krig – krigets kulturhistoria

Presshistoria, censur och propaganda under kriget är relativt grundligt undersökta vad gäller Skandinavien. Beträffande politiska opinioner har intresset i Sverige mycket rört aktivisterna och 1914 års idéer. Till nyare forskning hör mediehistorikern Ulrik Lehrmanns studie av fotojournalistiken och hur kriget representerades visuellt i samtida dansk vecko- och dagspress, med viss utblick mot motsvarande svenska förhållanden. Historikern Johan Östling har studerat den svenska kulturradikala opinionen under kriget.²¹

På senare år är det nog annars den kulturhistoriska vändningen som gjort störst intryck på den skandinaviska – särskilt den svenska – forskningen om första världskriget. Det intensiva diskursiva krig som pågick även bland de neutrala står här i centrum. Ett sådant kulturhistoriskt och kulturanalytiskt perspektiv, som tvärvetenskapligt analyserar samhälleliga krigsföreställningar och krigsdiskurser inom litteratur, press, film, konst etcetera, har länge saknats i den skandinaviska forskningen. Här har litteraturvetarna snarare än historikerna varit tongivande i att introducera detta internationellt sett stora forskningsfält. Inspirerad främst av den brittiska forskningen på området fick litteraturvetaren Claes Ahlund i mitten av 00-talet ett av få finansierade forskningsprojekt om Sverige och första världskriget. Projektet resulterade i monografierna *Diktare i krig* om författarna K.G. Ossiannilsson, Bertil Malmberg och Ture Nerman och *Underhållning och propaganda* om de populärlitterära krigsböckerna av Radscha (Iwan Aminoff), samt flera artiklar om bland annat den svenska ”mentala militariseringen” och krigets olika uttryck i populärlitteraturen, till exempel invasionsromanen och spionromanen – den senare behandlad ur ett komparativt skandinaviskt perspektiv. 2009 kom litteraturvetaren Sofi Qvarnströms avhandling *Motståndets berättelser*, där hon undersöker hur den samtida krigskritiken gestaltades i Elin Wägners, Anna Lenah Elgströms och Marika Stiernstedts texter och vilka möjligheter litteraturen hade att fungera som en motståndshandling.²²

Min egen avhandling i historia från 2008, *Eldens återsken. Första världskriget i svensk föreställningsvärld*, rör sig inom samma forskningsfält som Ahlunds och Qvarnströms studier. Här undersöks de svenska mediala berättelserna om kriget och neutraliteten mellan 1914 och 1918 – samt deras koppling till den svenska självbilden – utifrån samtida veckopress. Dessutom skisserar jag något av krigets svenska verkningshistoria under mellankrigstiden, genom att försöka se hur krigsminnet förvaltades och förändrades med

utgångspunkt i svensk skönlitteratur och lyrik samt en filmkampanj av Svenska freds. Nämnas kan även historikern David Larsson Heidenblads avhandling *Vårt eget fel* från 2012, där ett kapitel ägnas svenska reaktioner på krigsutbrottet och därtill kopplade krigsföreställningar i dagspressen och inom kyrkan.²³

Även i Danmark har den kulturhistoriska forskningsinriktningen gjort avtryck. Litteraturvetaren Bjarne Søndergaard Bendtsen analyserar i sin historiskt inriktade avhandling *Mellem fronterne* krigsuttryck i den danska kulturen 1914–1939, i synnerhet litteraturen, men också i olika typer av pressmaterial, film och revy. Hans avhandling är mycket rik på källmaterial och därmed en guldgruva för den som vill forska vidare om Danmark och första världskriget. I år kom även litteraturvetaren Martin Zerlängs bok *1914*, som analyserar 1914 års idémässiga och kulturella klimat i Europa och Danmark utifrån ett antal samtida kulturpersonligheter som alla blev ögonvittnen till denna fundamentala kulturhistoriska brytpunkt. Greppet påminner en del om Peter Englund, men Zerlang ser också 1914 som själva nyckeln till såväl den moderna världsbilden som den moderna Danmarksbilden.²⁴

Ett skandinaviskt perspektiv på kriget?

Även om forskningen om och intresset för första världskriget i Danmark, Norge och Sverige de senaste åren har ryckts upp något ur sin ganska tynande tillvaro så är den komparativa forskningen om Skandinavien och kriget fortfarande näst intill obefintlig. Det handlar ännu i princip om parallella nationella historieskrivningar. Det som ofta refereras till som den främsta komparativa undersökningen – *Sweden, Norway, Denmark and Iceland in the World War* – utgavs i samarbete med Carnegiestiftelsen redan 1930.²⁵ 2009 bildades ”Network for the study of neutral Scandinavia in the First World War”, ett internationellt tvärvetenskapligt nätverk lett av Claes Ahlund och finansierat av Riksbankens Jubileumsfond. Hittills har detta nätverk bland annat resulterat i en engelskspråkig antologi, *Scandinavia in the First World War* från 2012, som tar upp en mängd olika perspektiv på Skandinavien och kriget och mig veterligen är den första i sitt slag på mycket länge. I introduktionskapitlet betonas såväl skillnaderna mellan de tre skandinaviska ländernas krigstidspolitik och deras olika erfarenheter – med Norge som Storbritanniens och Sverige som Tysklands ”neutrala allierade” – som de skilda nationella historieskrivningarna. Författarna föredrar att tala om neutraliteter i plural snarare än i singular. Frågan blir här snarast om det alls är möjligt eller meningsfullt att tala om en specifik gemensam skandinavisk krigserfarenhet.²⁶

Det är intressant att jämföra den mer traditionellt politisk-diplomatiska

och militära historieforskning som i huvudsak refereras i antologins introduktion med Bendtsens kulturanalytiska avhandling. Bendtsens fokus är Danmark, men han gör också en hel del jämförelser med de andra skandinaviska länderna, till exempel vad gäller gulaschbaronen som ett slags historiekulturell krigstidssymbol och specifik nordisk krigserfarenhet. På det kulturella och mentala planet betonar Bendtsen tvärtom likheterna mellan de skandinaviska ländernas krigserfarenheter – inte minst de danska och svenska.²⁷ Mitt intryck är också att första världskriget i efterhand har gestaltats på ett likartat sätt i de båda länderna: som en parentes, en storm som rasade bortom gränserna men på det hela taget gick den egna lilla idyllen tämligen spårlöst förbi. Det är dock värt att notera att likheterna mellan de neutrala och de krigförande förefaller vara störst på det kulturella planet och att dessa studier också skarpere understryker första världskrigets betydelse för och påverkan på de skandinaviska samhällena.

Naturligtvis behöver inte Skandinavien vara den enda eller givna utgångspunkten för sådana jämförelser. Andra neutrala europeiska länder som Nederländerna, Schweiz och Spanien finns ofta med i mer komparativa ansatser. De neutrala ländernas erfarenheter av första världskriget är ett relativt nytt men växande fält.²⁸ Precis som när det gäller krigets historia i stort behöver perspektiven vidgas bortom de krigförande och bortom slagfälten. De flesta som forskat om perioden tycks vara överens om att första världskriget gjorde ett djupt intryck på sin samtid och på mellankrigstiden, även i det neutrala Skandinavien. Det förtjänar att studeras i sin egen rätt, inte bara som en fond eller en upptakt till andra historiska händelser och sammanhang. Som synes finns det mycket kvar att utveckla, inte minst vad gäller det komparativa perspektivet. Forskningen har fokuserat på delvis olika saker i de tre länderna, och i Norge förefaller intresset för kriget vara något lägre även generellt sett. Den anglosaxiska forskningen har hittills influerat den nutida skandinaviska forskningen mycket mer än till exempel den franska och tyska, vilket ger en viss skevhet i perspektiven.

Avslutningsvis vill jag lyfta fram några teman och problematiker som skulle kunna belysas mer. Kriget beskrivs ofta som en nytändning för skandinavismen, men hur och i vilka sammanhang återstår i stort att undersöka. På det kulturhistoriska området vet vi ännu relativt litet om till exempel krigsföreställningar i filmen och bildkonsten. De många skandinaviska krigskorrespondenternas historia är endast fläckvis kartlagd.²⁹ Vardagslivet i Skandinavien under kriget – både i det militära och det civila – är inte heller särskilt utforskat. Men även nya tolkningar av den kritiska politiska utvecklingen och den politiska kulturen vore välkomna. Mycket på grund av sin neutrala position blev de skandinaviska länderna också ledande inom olika typer av humanitära insatser på en helt ny nivå och skala, både under och

efter kriget. Denna tidiga transnationella och humanitära aktivism förtjänar att studeras mer.³⁰ Slutligen skulle de historiekulturella aspekterna vara ett fruktbart och spännande perspektiv på kriget och Skandinavien. Krigets verkningshistoria och minneskultur är ett intressant fält som skulle lämpa sig utmärkt för jämförelser över tid och rum och där icke-deltagandet ger en ytterligare dimension. Det gäller frågor som hur, när och varför man har ihågkommit och uppmärksammat kriget, vilka tolkningar som har gjorts av krigets plats i historieskrivningen, vilka forskningsinriktningar som har dominerat, hur minnet av kriget har förmedlats i skola, i medier och på museer³¹ och hur detta har förändrats under de hundra år som förflutit sedan krigets utbrott.

Första världskriget skapade vår värld. För en fördjupad och bredare förståelse av konflikten i hela dess komplexitet, liksom dess plats i 1900-talets historia och vår samtid, måste även de neutrala erfarenheterna beaktas. Om vi ska förstå vår historia och hur vi blivit dem vi är måste vi återinskriva första världskriget som den centrala historiska händelse den utan tvivel är, ur ett skandinaviskt, europeiskt och globalt perspektiv. Att flera av de skandinaviska forskarna nu väljer att tala om "det stora kriget" i stället för det mer etablerade "första världskriget" signalerar måhända en ny insikt om detta krigs vikt och betydelse även för Skandinavien.

Scandinavia and the First World War

The centenary of the outbreak of the First World War in 1914 has spurred a lively popular and academic debate about the conflict's role in shaping the twentieth century and the European present. This article examines the war from a slightly different perspective, taking as its point of departure the impact of the war on neutral Scandinavia and its place in contemporary Scandinavian historical consciousness and historiography. After a long period of being 'the forgotten war', there now seems to be a new interest for this conflict also in Scandinavia. The article offers a first introduction to Scandinavian research on the First World War and how it relates to international trends and developments within the immense field of First World War Studies. It contains a short review of studies of the war in general by Scandinavian historians, but the main focus is on the topic of Scandinavia and the war. The overview is structured along a couple of key themes or areas of interest that have been prominent in the Scandinavian war historiography: political, military and social history; studies of Scandinavians at the fronts; and cultural history. The interdisciplinary nature of the last is underlined, as literary scholars rather than historians have been crucial in introducing and developing this important field in Scandinavia. Although some tenta-

tive national differences and similarities between Denmark, Sweden and Norway are underlined, the article highlights the lack of more comparative studies on Scandinavia and the war and the need for further investigations. Finally, some relevant areas and topics for future research are suggested, such as the cultural impact of the war on Scandinavia, the early Scandinavian humanitarianism in the wake of the war, and studies of the aftermath of the war, i. e. the place of the First World War in Scandinavian history culture and memory during the last century. For a deeper understanding of the complexity of this seminal historical event and its meaning, the neutral war experiences ought to be taken into account. It is time for historians to study the war and its impact on Scandinavia in its own right, not as a mere background or anacrusis to other historical developments.

Keywords: First World War, Scandinavia, centenary, historiography, neutrals

Noter

- 1 Philip Oltermann, "Germany's low-key plans for the First World War centenary criticised", *The Guardian* 2/3 2014; "The First World War Centenary", www.gov.uk, (2014-10-01); "No Glory in War 1914-1918", www.noglory.org, (2014-10-01); om debatten i Storbritannien, se även Ulf Zander, "Första världskriget på film och i television", *Historielärarnas förenings årskrift 2014 (HLFÅ)*, Stockholm 2014, s. 147; "100 år efter första världskriget: 'Fred och stabilitet får aldrig tas för givet'", www.europarl.europa.eu, (2014-10-01); Mia Holmgren, "Skotten splittrar ännu Sarajevo", *Dagens Nyheter* 28/6 2014.
- 2 För aktuella forskningsöversikter, se bidragen i *Scandinavia in the First World War. Studies in the War Experience of the Northern Neutrals*, Claes Ahlund (red.), Lund 2012; Pontus Rudberg & Martin Skoog, *Perspektiv på första världskriget. Projekt rapport*, Stockholm 2012, s. 36-39; Bjarne Søndergaard Bendtsen, *Mellem fronterne. Studier i Første Verdenskrigs virkning på og udtryk i dansk kultur*, Odense 2011, s. 9-45; Lina Sturfelt, *Eldens återsken. Första världskriget i svensk föreställningsvärld*, Lund 2008, s. 32-34; Kent Zetterberg, *Konsten att överleva. Studier i Sveriges försvar, strategi och säkerhetspolitik under 200 år*, Stockholm 2007.
- 3 "International Society for First World War Studies" och deras akademiska tidskrift *First World War Studies* försöker skapa en överblick över aktuell forskning. Organisationens hemsida är en bra ingång till forskning om konflikten: se www.firstworldwarstudies.org, särskilt "Bibliography", (2014-10-01). Rekommenderas kan även *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, www.1914-1918-online.net (2014-10-13). Se även *Enzyklopädie Erster Weltkrieg*, Gerhard Hirschfeld m fl (red.), Paderborn 2003; *Encyclopedie de la grande guerre. 1914-1918*, Jean-Jaques Becker & Stéphane Audoin-Rouzeau (red.), Paris 2004; Antoine Prost & Jay Winter, *The Great War in History. Debates and Controversies, 1914 to the Present*, New Haven & London 2005. För en uppdaterad forskningsöversikt på svenska, se Rudberg & Skoog 2012.
- 4 Prost & Winter 2005.
- 5 Bendtsen 2011, s. 3, 312; Sturfelt 2008, s. 32-34, 358 f.; Martin Zerlang, *1914*, Köpenhamn 2014.

- 6 "Långt ifrån fredligt", www.smhf.se; "1914 – det händelserika lugnet före stormen", www.smhf.se; "När kriget kom till Sverige. Föreställningar om första världskriget 1914–1918", www.kb.se; "Tema: 1914 och första världskriget", *Parnass* nr 3 2014; "Tema Europas urkatastrof", *Respons* nr 4 2014; "Tema: Första världskriget", *Historielärarnas förenings årsskrift 2014*, Lund 2014; "1900-talets urkatastrof", www.abfstockholm.se; "Det blodröda fältet", www.svt.se; "Det stora kriget. Vittnesmål från första världskriget", www.svt.se; "The War to End All Wars", www.fritt-ord.no; "Krig no 1", www.goldendaysfestival.dk; "Ned med väbnene! Neutralitetens spor i danskernes liv under Første Verdenskrig", www.europeana-collections-1914-1918.eu; "Mosede Fort. Danmark 1914–18", www.danmark1914-18.dk. (Samtliga webbsidor besökta 2014-10-01.)
- 7 Jan Olof Olsson, *1914*, Stockholm 1964; Jan Olof Olsson, *Den okände soldaten 1914–1918*, Stockholm 1965; Jan Olof Olsson, *Rivna fanor*, Stockholm 1975.
- 8 Svante Nordin, *Filosofernas krig. Den europeiska filosofin under första världskriget*, Nora 1998; Henrik Jensen, *Ofrets århundrede*, Köpenhamn 1998; Jens Ljunggren, *Känslornas krig. Första världskriget och den tyska bildningselitens androgyna manlighet*, Stockholm & Stehag 2004; Adam Paulsen, *Overvindelsen af første verdenskrig. Historiepolitik hos Ernst Troeltsch, Oswald Spengler och Thomas Mann*, Köpenhamn 2014.
- 9 Peter Olausson, *1914. Vägen till första världskriget*, Stockholm 2014; Andreas Danielsen, *Hederskriget. Hur Österrike-Ungern startade första världskriget*, Stockholm 2014; Henrik Jensen, *Krigen 1914–1918 og hvordan den forandrede verden*, Köpenhamn 2014; Marco Smedberg, *Första världskriget*, Lund 2014; Nils Arne Sørensen, *Den store krig. Europæernes Første Verdenskrig*, Köpenhamn 2014. Se även Søren Mørch, *Den store krig*, Köpenhamn 2014 och Hedvig Rudling, *Djur i krigets öga. Om djur och soldater i första världskriget*, Stockholm 2014.
- 10 Nils Fabiansson, *Historien om västfronten. I spåren av första världskriget*, Stockholm 2014; Zander 2014; Klas-Göran Karlsson, *Urkatastrofen. Första världskrigets plats i den moderna historien*, Stockholm 2014. Se även Paulsen 2014.
- 11 Se Prost & Winter 2005, s. 180 f.
- 12 Peter Englund, *Stridens skönhet och sorg. Första världskriget i 212 korta kapitel*, Stockholm 2008; Peter Englund, *Stridens skönhet och sorg 1914. Första världskrigets inledande år i 68 korta kapitel*, Stockholm 2014, s. 1 f., 7 f.
- 13 Torsten Gihl, *Den svenska utrikespolitikens historia, iv: 1914–1919*, Stockholm 1951; Wilhelm Carlgren, *Neutralität oder Allianz? Deutschlands Beziehungen zu Schweden in den Anfangsjahren des Ersten Weltkrieges*, Stockholm 1962; Wilhelm Carlgren, *Ministären Hammarskjöld. Tillkomst–söndring–fall. Studier i svensk politik 1914–1917*, Uppsala 1967; Steven Koblik, *Sweden: The Neutral Victor. Sweden and the Western Powers 1917–1918*, Lund 1972; Olav Riste, *The Neutral Ally. Norway's Relations with the Belligerent Powers in the First World War*, Oslo 1965; Karen Gram-Skjoldager, *Fred och folkerett. Dansk internasjonaltisk udenrigspolitik 1889–1939*, Köpenhamn 2012.
- 14 Michael H. Clemmesen, *The Danish Armed Forces 1909–1918. Between Politicians and Strategic Reality*, Köpenhamn 2007; Michael H. Clemmesen, *Den lange vej mod 9. April. Historien om de fyre år før den tyske operation mod Norge og Danmark i 1940*, Odense 2010; Michael H. Clemmesen, *Det lille land før den store krig. De danske farvande, stormagtsstrategier, efterretninger og forsvarsforberedelser omkring kriserne 1911–1913*, Odense 2012; *Københavns befæstning. Til fædrelandets forsvar*, Jens Ole Christensen, Michael H. Clemmesen & Ole L. Frantzen (red.), Köpenhamn 2012; *Første verdenskrig ved Tunesstillingen. Forsvarsvilje og hverdagsliv*, Henriette Buus (red.), Greve 2010; Rolf Hobson & Tom Kristiansen, *Norsk forsvarshistorie. Total krig, nøytralitet og politisk splittelse*, Oslo 2001; *Mellan björnen och örnen. Sverige och Östersjön under det första världskriget 1914–1918*, Johan Engström & Lars Ericson (red.), Visby 1994; Thomas Roth, "Sverige och första

- världskriget – yttre och inre hot”, *HLFÅ* 2014; Carl Henrik Carlsson, ”Att få bli en riktig svensk. Invandringspolitik, utlänningskontroll och medborgarskap kring tiden för första världskriget”, *HLFÅ* 2014. Se även Ahlund (red.) 2012; Rudberg & Skoog 2012, s. 36–39 och där anförd litteratur.
- 15 Nik. Brandal & Ola Teige, ”The secret battlefield. Intelligence and counter-intelligence in Scandinavia during the First World War” i Ahlund (red.) 2012; Claes Ahlund, ”Rats and anthills. The First World War in the Scandinavian spy novel” i Ahlund (red.) 2012.
- 16 Carl Göran Andræ, *Revolt eller reform. Sverige inför revolutionerna i Europa 1917–1918*, Stockholm 1998; Yvonne Hirdman, *Magfrågan. Mat som mål och medel. Stockholm 1870–1920*, Stockholm 1983; Per T. Ohlsson, *Svensk politik*, Lund 2014; Jan Eric Olsén, ”Första världskrigets näringskris. Medicin, politik och preparat”, i *Kris och kultur. Kulturvetenskapliga perspektiv på kunskap, estetik och historia*, Mats Arvidson, Ursula Geisler & Kristofer Hansson (red.), Lund 2013.
- 17 Irene Andersson, *Kvinnor mot krig. Aktioner och nätverk för fred 1914–1940*, Lund 2001; Per Jostein Ringby, ”Scandinavian collaboration for peace during the First World War” i Ahlund (red.) 2012; Charlotte Tornbjer, *Den nationella modern. Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft*, Lund 2002; Madelene Lidestad, *Uppbåd, uppgifter, undantag. Om genusarbetsdelning i Sverige under första världskriget*, Stockholm 2005; Lina Sturfelt, ”Den andras lidande. Kvinnor som våldsoffer och förövare i första världskriget”, i *Kvinnor och våld. En mångtydig kulturhistoria*, Eva Österberg & Marie Lindstedt Cronberg (red.), Lund 2005. Se även Eva Helen Ulvros, ”Man kan inte tåga... Sophie Elkan och fredsfrågan” i Österberg & Lindstedt Cronberg (red.) 2005.
- 18 Nils Olof Franzén. *Undan stormen. I Sverige under första världskriget*, Stockholm 1986. Ny utgåva 2001 med titeln *I Sverige under första världskriget. Undan stormen*; Per Vogt, *Jerntid och jobbetid. En skildring av Norge under verdenskrigen*, Oslo 1938; Lars Lindeberg, *De så det ske. Danmark under 1. verdenskrig 1914–18 og Genforeningen 1920 skildret af samtidige, soldater og civile, journalister, forfattere, digtere, malere, tegnere og fotografer*, Köpenhamn 1966.
- 19 *Sønderjyderne og Den store krig 1914–1918*, Inge Adriansen & Hans Schultz Hansen (red.), Åbenrå 2006; Claus Bundgård Christensen, *Danskere på Vestfronten 1914–1918*, Köpenhamn 2009; Bendtsen 2011.
- 20 Eirik Brazier, ”The Scandinavian Diggers. Foreign-born soldiers in the Australian Imperial Force, 1914–1918” i Ahlund (red.) 2012; Lars Ericson Wolke, *Svenska frivilliga. Militära uppdrag i utlandet under 1800- och 1900-talen*, Lund 1996; Lars Gyllenhaal & Lars Westberg, *Svenskar i krig 1914–1945*, Lund 2006; Rudberg & Skoog 2012, s. 38 f. och där anförd litteratur.
- 21 Gunilla Lundström, Per Rydén & Elisabeth Sandlund, *Den svenska pressens historia. 3. Det moderna Sveriges spegel (1897–1945)*, Stockholm 2001; *Norsk presses historie*, Rune Ottesen & Hans Fredrik Dahl (red.), Oslo 2010; Svenbjörn Kilander, *Censur och propaganda. Svensk informationspolitik under 1900-talets första decennier*, Uppsala 1981; Jarl Torbacke, ”The German infiltration of the Swedish press during the early stages of the First World War” i Engström & Ericson (red.) 1994; Tyrgils Saxlund, *1914 års idéer. En studie i svensk litteratur*, Stockholm 1975; Inger Schubert, *Schweden und das Deutsche Reich im Ersten Weltkrieg. Die Aktivistenbewegung 1914–1918*, Bonn 1981; Mart Kuldkepp, ”Sweden’s historical mission and World War I. A regionalist theory of Swedish activism”, *Scandinavian Journal of History*, no 1, vol 39, 2014; Michael Jonas, ”Activism, diplomacy and Swedish-German relations during the First World War”, *New Global Studies* 8, no 1, 2014; Ulrik Lehrmann, ”An album of war. The visual mediation of the First World War in Danish magazines and daily newspapers” i Ahlund (red.) 2012; Johan Östling,

- Frisinnets krig. Den kulturradikala svenska opinionen under första världskriget*, Uppsala 2002.
- 22 Claes Ahlund, *Diktare i krig. K. G. Ossiannilsson, Bertil Malmberg och Ture Nerman från debuten till 1920*, Hedemora 2007; Claes Ahlund, *Underhållning och propaganda. Radschas (Iwan Aminoff) romaner om första världskriget 1914–1915*, Uppsala 2010; Claes Ahlund, "En mental militarisering. Den svenska litteraturen före och under första världskriget", *Samlaren* 2003, s. 134–157; Claes Ahlund, "Den svenska invasionsberättelsen – en bortglömd litteratur", *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2003;3, s. 82–103; Sofi Qvarnström, *Motståndets berättelser. Elin Wägner, Anna Lenah Elgström, Marika Stiernstedt och första världskriget*, Hedemora & Möklinta 2009.
- 23 Sturfelt 2008; David Larsson Heidenblad, *Vårt eget fel. Moralisk kausalitet som tankefigur från 00-talets klimatarm till förmoderna synstraffsföreställningar*, Höör 2012.
- 24 Bendtsen 2011; Zerlang 2014. Se även Jesper Düring Jörgensen, *Den smilende kamaleon. Karl Larsen (1860–1931) – digter, journalist, militarist*, Köpenhamn 2013.
- 25 Eli F. Hecksher, Kurt Bergendal, Wilhelm Keilhau, Einar Cohn & Thorsteinn Thorsteinsson, *Sweden, Norway, Denmark and Iceland in the World War*, New Haven 1930. Se även Patrick Salmon, *Scandinavia and the Great Powers, 1890–1940*, Cambridge 1997.
- 26 Claes Ahlund, s. 26, Förord" i Ahlund (red.) 2012, s. 7 f.; Rolf Hobson, Tom Kristiansen, Nils Arne Sörensen & Gunnar Åselius, "Introduction. Scandinavia in the First World War" i Ahlund (red.) 2012, s. 9–56.
- 27 Bendtsen 2011, s. 316.
- 28 Se t ex *Caught in the Middle. Neutrals, Neutrality and The First World War*, Johan den Hertog & Samuël Kruizinga (red.), Amsterdam 2011; Bendtsen 2011, s. 15 f., 306–311; "Neutral States" under "Bibliography" på www.firstworldwarstudies.org (2014-10-01).
- 29 Se t ex Qvarnström 2009; Oscar Österberg, "Sven Hedin på östfronten", i *Bröd och salt. Svenska kulturkontakter med öst*, Roger Gyllin, Ingvar Svanberg & Ingmar Söhrman (red.), Uppsala 1998.
- 30 Detta perspektiv uppmärksammas i *Första världskriget i svenska arkiv*, Stockholm 2014, Riksarkivet och Landsarkivens årsbok som i år lyfter fram källmaterial om kriget i svenska arkiv och därigenom vill stimulera fördjupade studier om Sverige under första världskriget.
- 31 Se även Rudberg & Skoog 2012, s. 47–49.